

Łukasz Baszczak

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych,
Wydział Nauk Ekonomicznych,
Uniwersytet Warszawski, Polska

Ekonomia narracji – początki nowego nurtu

Narrative Economics: An Emerging New Research Approach

Streszczenie

Artykuł prezentuje obszerny i krytyczny przegląd badań ekonomicznych, które można zakwalifikować do kształtującego się nurtu ekonomii narracji. Jego głównym celem jest odkrywanie ekonomicznego znaczenia narracji, które są rozumiane generalnie jako opowieści rozpowszechnione w społeczeństwie. W pracy zaprezentowano trzy główne podgrupy badań nad narracjami w ekonomii. Pierwszą stanowią badania ekonomiczne nad zróżnicowaniem kulturowym społeczeństw, które może wynikać z różnic między narracjami w poszczególnych kulturach. Druga grupa to analizy i prognozy fluktuacji zmiennych makroekonomicznych dokonywane przy wykorzystaniu metody automatycznej analizy różnych charakterystyk (np. poruszanych tematów czy prezentowanych odczuć) dużych korpusów tekstów, często prasowych. Trzecią kategorię tworzą badania oparte na eksperymentach, które ukazują rolę narracji w kształtowaniu preferencji, zachowania, sposobu myślenia i podejmowaniu decyzji przez jednostkę (w szczególności poprzez czynienie sensownymi surowych danych ze świata zewnętrznego). Poglębiony przegląd literatury pozwolił na wyciągnięcie wniosków: narracje mają duży potencjał, jeśli chodzi o dziedzinę ekonomii, ale w ramach tego nurtu pojawiają się też problemy, takie jak rozmycie definicji narracji, niejasność kanału przyczynowego oddziaływania narracji i imperializm ekonomii. Wynikają one m.in. ze zbyt powierzchownego i czysto ilościowego traktowania przez ekonomistów tekstów jako nośników narracji i z niedostatku badań skupiających się na szczegółowej analizie funkcjonowania konkretnych narracji. W tym przypadku ważne może być przeniesienie idei z innych dyscyplin, takich jak interdyscyplinarny nurt analizy dyskursu.

Słowa kluczowe:

analiza dyskursu, narracje, ekonomia narracji, imperializm ekonomii

Kody klasyfikacji JEL:

A12, B50, B59, D91, Z10

Historia artykułu:

nadestany: 27 lipca 2022 r.

poprawiony: 5 grudnia 2022 r.

zaakceptowany: 4 stycznia 2023 r.

Keywords:

discourse analysis, narrative, narrative economic, economics imperialism

JEL classification codes:

A12, B50, B59, D91, Z10

Article history:

submitted: July 27, 2022

revised: December 5, 2022

accepted: January 4, 2023

Abstract

The article offers an extensive critical overview of economic research that can be classified into the emerging narrative economics approach. This new research area highlights the economic importance of various narratives and ideas widespread in society. This paper focuses on three main fields of narrative economics research. The first is the study of economic and cultural diversity, which may result from differences in narratives. The second is research on macroeconomic fluctuations, which is conducted using methods of automatic analysis of text corpora, such as news, in terms of their various characteristics (e.g. topic or sentiment). The third field is experiment-based research on the role of narratives in shaping the pref-

erences, behaviour, thinking and decision-making of individuals, in particular by making sense of “raw” data from the world. An in-depth literature review makes it possible to conclude that narratives hold great potential for economics, but problems include an imprecise definition of narrative, unclear causal relationships and economics imperialism. This results from factors such as a superficial, purely quantitative approach to texts as proxies of narratives and a lack of detailed analysis of specific narratives. Borrowing ideas from other disciplines, such as interdisciplinary discourse analysis, may be helpful.

Wprowadzenie

Narracje pojawiły się w polu zainteresowań ekonomistów w drugiej połowie ubiegłej dekady głównie za sprawą **Shillera [2017; 2019]**. Definiuje on narracje jako krótkie opowieści, historie pozwalające interpretować jakiś wycinek świata (mogą także być emocjonalnie nacechowane i zawierać sugestie dotyczące działania), które ludzie sobie opowiadają – w ten sposób kształtują się masowo zachowania i trendy makroekonomiczne (jest to definicja dość ogólna, co zostanie sprobematyzowane w dalszej części pracy). Autor niniejszego artykułu zamierza zbadać to, w jakim kierunku rozwinęły się badania narracji w ramach ekonomii i czy to pole badawcze ma potencjał jako nowy nurt w ekonomii (w rozumieniu odrębnej, nowej dziedziny badań ekonomicznych, przyjmującej konkretne założenia metaekonomiczne inne niż w ekonomii głównego nurtu, z charakterystyczną metodologią; nurt ten z czasem może się łączyć z innymi i determinować rozwój już istniejących perspektyw i szkół). Aby to rozstrzygnąć, trzeba odpowiedzieć na dwa pytania: Czy narracje są istotnymi czynnikami ekonomicznymi (i dlaczego)? Czy ekonomia narracji przy obecnym kierunku rozwoju pozwoli ten potencjał odpowiednio zagospodarować? W tym celu dokonano kompleksowego i pogłębionego przeglądu literatury i analizy stanu badań (również z pozycji krytycznej) ekonomii narracji. W ramach przeglądu literatury przeanalizowano prace, w których cytowano artykuł lub książkę Shillera (jako fundamenty ekonomii narracji), z baz Google Scholar, Ebsco i Jstor. Ponadto 21 maja 2022 r. dokonano w tych bazach kwerendy, wykorzystując hasło „narrative economics”. Ponieważ liczba prac, których autorzy powołują się na dzieła Shillera, sięga niemal 1000, a kwerenda dała ponad 3000 wyników (JSTOR: 613; Ebsco: 2816; Google Scholar: 1750, ale w tym przypadku większość tekstów albo powieliła wyniki poprzednich wyszukiwań, albo nie stanowiła w ogóle prac naukowych, dlatego liczba unikalnych wyników z tej bazy wynosiła ok. 100), wybrano artykuły z prestiżowych czasopism (według wskaźnika percentylowego w bazie Scopus powyżej 74%, bazującego na indeksach SNIP, SJR i CiteScore) lub też z innego powodu uznane za ważne, jak np. praca **Johnsona, Bilovicha i Tucketta [2022]**, która stanowi najbardziej rozbudowaną podstawę teoretyczną ekonomii narracji na poziomie mikro.

W pierwszej części artykułu przedstawiono prace prekursorskie, m.in. Shillera i Akerlofa, w drugiej – artykuły, które odnoszą się do badań instytucji i kultury. Część trzecią poświęcono przeglądowi ilościowych badań nad fluktuacjami różnych zmiennych makroekonomicznych. Następnie opisano badania eksperymentalne, których autorzy starali się włączyć narrację również w teorię decyzji i, szerzej, ludzkiego myślenia. Część piąta ukazuje problem definicyjny, szósta – niespójności w postulowanym kanale przyczynowego oddziaływania. Część siódma stanowi krytyczną analizę obecnego etapu rozwoju ekonomii narracji. Przedstawiono w niej także zarzuty, które mogą być formułowane wobec tego nurtu, oraz wskazano, jak należy je odpierać. Artykuł kończy się podsumowaniem.

Początek ekonomii narracji

Główną pracą w ramach tego nowego nurtu badań ekonomicznych jest książka Shillera z 2019 r. (poprzedzona artykułem z 2017 r.). Autor ten zauważa [**Shiller, 2019: 13**], że na tle innych dyscyplin społecznych i humanistycznych w ekonomii brakuje badań nad narracjami. W społeczeństwie narracje mogą rozprze-

strzeniać się „wirusowo” (ang. *viral*) – badacz używa porównań do modeli epidemiologicznych. Wskutek tego kształtują preferencje i zachowania dużych grup ludzi i w ten sposób wpływają na zjawiska makroekonomiczne (mogą np. powodować bańki inwestycyjne, kształtować masowo oczekiwania lub popyt). **Shiller [2019]** podaje przykłady kilku narracji, które bada głównie za pomocą narzędzia Google Ngram, szukając „epidemicznego” wzorca rozprzestrzeniania się danej narracji. Przywołuje też badania z innych dziedzin, które pokazują, że narracje stanowią bardzo ważny element ludzkiego myślenia i życia społecznego.

Druga ważna postać dla nurtu narracyjnego to Akerlof. Jedną z jego idei, które stanowią podbudowę ekonomii narracji, jest ekonomia tożsamości (ang. *identity economics*) [**Akerlof, Kranton, 2010**]. W uproszczeniu można powiedzieć, że oznacza ona zwrócenie uwagi na specyficzną heterogeniczność agentów, tj. zróżnicowanie tożsamościowe, które powoduje różnice w preferencjach i zachowaniach. Za kształtowanie tożsamości odpowiadają więc – przynajmniej do pewnego stopnia – narracje. Ponadto **Akerlof i Snower [2016]** – wcześniej niż Shiller – zwrócili uwagę na istotną funkcję, jaką mogą spełniać narracje (choć praca tych badaczy skupia się tylko na wycinku historii gospodarczej, czyli na zbudowanej przez bolszewików narracji, która pomogła im dojść do władzy i ją utrzymać). Autorzy ci [**Akerlof, Snower, 2016: 58–59**] definiują narracje jako historie, które ludzie opowiadają sobie i innym, a które mają postać czasowo uszeregowanej sekwencji powiązanych przyczynowo zdarzeń (łańcuch zdarzeń i ich przyczyn). Ich zdaniem narracja jest schematem służącym do interpretowania przeżywanych doświadczeń i odgrywa szereg ról w procesie decyzyjnym i formułowaniu preferencji.

Akerlof [2020] wskazuje też na instytucjonalne problemy z uwzględnieniem w badaniach ekonomicznych zmiennych takich jak narracje. Mówiąc o grzechach pominięcia (ang. *sins of omission*), które zostały popełnione w ekonomii, wskazuje, że w tej dyscyplinie premiuje się badania oparte na twardych danych. Wynika to z przyjętej metodologii (tego rodzaju dane są użyteczne w modelowaniu matematycznym i ekonometrii), a szerzej – inercji instytucjonalnej (np. tego, jakie artykuły mają w danym czasie szanse na publikację). Ta stroniczość może prowadzić niekiedy do marginalizowania analiz, które potencjalnie cechuje duża naukowa doniosłość, ale w których takich twardych danych nie uwzględniono. Jako przykład obszarów, które pominięto w ekonomii, Akerlof wskazuje właśnie badania narracji.

Hoff i Stiglitz [2016] twierdzą, że należy rozszerzyć podejście ekonomii behawioralnej do gospodarującego agenta i procesów decyzyjnych o zmienne zaczerpnięte nie tylko z psychologii, lecz także z socjologii i antropologii (wśród nich są narracje). Ich zdaniem w nurcie behawioralnym w ramach polemiki z koncepcją racjonalnego agenta w ekonomii głównego nurtu wprowadzono słuszną ideę agenta o ograniczonej racjonalności (systematyczne odchylenia od pełnej racjonalności). Ale koncepcję tę należy rozszerzyć – Hoff i Stiglitz mówią o aktorze ukulturowionym (ang. *enculturated actor*), czyli agencie, którego preferencje, percepcja i myślenie podlegają kształtowaniu na bardzo głębokim poziomie przez dwa ogólne społeczne czynniki: ekspozycję i przyzwyczajanie do pewnego kontekstu społecznego oraz kulturowe modele mentalne pomagające podmiotowi przetwarzać informacje. Te nowe elementy istotne w procesach decyzyjnych człowieka wychodzą poza behawioralne efekty, heurystyki itd., są częściami szeroko pojętej kultury społeczeństwa. W tej koncepcji narracje są jednym z elementów kształtujących owe kulturowe mentalne modele, czyli narzędziem służącym do interpretacji świata, ale wspomniani autorzy – Hoff i Stiglitz – nie poświęcają szczególnej uwagi właśnie narracjom (autorzy prac metaekonomicznych bardziej skupieni na tematyce narracji to m.in. **Juille i Jullien [2017]** oraz **Whalen [2022]**). Warto wspomnieć też o filozofii ekonomii **McCloskey [zob. np. 1985; 1990a; 1990b]** jako potencjalnym fundamentem badań nad narracjami w samej ekonomii. Ekonomia narracji może mieć też znaczenie metaekonomiczne np. w debacie nad realnością założeń w modelach ekonomicznych, w niniejszej pracy jednak nie ma miejsca na pogłębienie tych rozważań.

Według **Sacco [2020]** być może właśnie następuje zwrot narracyjny w ekonomii. Żeby sprawdzić, co to dokładnie oznacza, poniżej przedstawiono przegląd prac ekonomistów badających narracje.

Narracje a instytucje i kultura

Najpierw zostaną omówione prace, w których badano znaczenie narracji dla ekonomicznych skutków zróżnicowania kulturowego społeczeństw. **Michalopoulos i Xue [2021]** skorzystali z pracy badacza folkloru **Berezkina [2015]**, który opublikował *Katalog folkloru i mitologii* – zbiór ponad 2500 motywów obecnych w tradycji oralnej 958 społeczności. Przyjął on, że motyw stanowi obraz, treść historii czy jej strukturalne elementy obecne w kulturze przynajmniej dwóch społeczności. Po dokonaniu dokładnej analizy opowieści, z których Berezkin zaczerpnął konkretne motywy, Michalopoulos i Xue uzyskali bazę danych, która obrazuje zróżnicowanie wybranych aspektów kultury oralnej na świecie. Te aspekty to m.in. sposób przedstawiania kobiecych postaci w historiach (czy są bierne, czy mają aktywne role) lub to, czy złych bohaterów spotyka kara. Autorzy wykazali istotność takich różnic w tradycji ustnej w wyjaśnianiu zróżnicowania współczesnych społeczeństw pod względem poziomu aktywności ekonomicznej kobiet, kapitału społecznego i nastawienia wobec ryzyka.

Z katalogu Berezkina skorzystali też **Asanov, Heinisch i Luong [2020]**, którzy wprost napisali o narracjach jako historiach, które są nośnikami kultury w szerokim sensie, a norm społecznych i wzorców zachowania – w węższym sensie. Autorzy ci na podstawie metaanalizy wyników eksperymentów opartych na grach ekonomicznych (w dyktatora i die-under-cup) z różnych państw dowiedli wpływu narracji na zachowanie. W połączeniu z opartą na uczeniu maszynowym operacją odkrywania tego, które z motywów z katalogu Berezkina najsilniej korelują z wynikami takich gier, pozwala to stwierdzić, że te najsilniej korelujące z wynikami gier motywy odnoszą się do opowieści opisujących bohatera będącego w sytuacji podobnej właśnie do tej, w której znajduje się badany podczas gry. Przykładowo w przypadku gry w dyktatora są to motywy związane z poświęcaniem się czy hojnością. Ponadto autorzy ci analizują zróżnicowanie na poziomie makro. Tworzą indeks dystansu motywów, czyli syntetyczną miarę tego, jak bardzo różnią się zbiory motywów wybranej pary państw. Indeks ten okazuje się istotny jako zmienna objaśniająca różnice w dynamice PKB między państwami – w im większym stopniu różnią się zbiory motywów dla wybranej pary państw, tym bardziej różnią się wielkości PKB tych krajów.

Warto zauważyć, że zbiór Berezkina jest jedyny w swoim rodzaju i na razie trudno o inne źródło globalnych danych tego typu. Przydatne może być więc sięgnięcie do literackiej fikcji jako źródła narracji. Zdaniem **Buchholza [2021]** narracje, które opisuje Shiller, oraz narracje literackie są komplementarne, o ile ich funkcjonowanie jest rozdzielone (tj. nie mylimy tych dwóch porządków) – dzięki temu literatura piękna jest osobną domeną ludzkich doświadczeń przekładających się na życie.

Collier i Tuckett [2021] zwracają uwagę na koordynacyjną rolę narracji w przepływach siły roboczej między regionami i porażkę koordynacji (ang. *coordination failure*), która przyczynia się do nierównowagi w regionalnym rozwoju Wielkiej Brytanii. Ich zdaniem nieskuteczność rynkowych mechanizmów likwidowania takich nierównowag może być powodowana utrzymywaniem się w lokalnych społecznościach narracji ekonomicznych, które wpływają na przekonania, ocenę ryzyka itp. W kontekście tworzenia norm społecznych **Bénabou, Falk i Tirole [2018]** badają znaczenie ekonomiczne narracji w moralnym rozumowaniu. Z kolei na styku ekonomii i politologii znajduje się praca **Antoci i in. [2020]**, którzy posługując się typową dla ekonomii metodą modelowania teoretycznego, zobrazowali znaczenie narracji dla wyborów politycznych, polaryzacji i populizmu.

Narracje a makroekonomiczne fluktuacje

Jako osobną kategorię prac można potraktować te artykuły, w których autorzy dokonują analizy odczuć (ang. *sentiment analysis* – wszędzie, gdzie w tej pracy jest mowa o analizie odczuć, pojawia się tłumaczenie z języka angielskiego właśnie tego terminu) oraz modelowania tematycznego jakiegoś korpusu tekstów za pomocą różnych metod zautomatyzowanego przetwarzania języka naturalnego (ang. *natural language processing*; ta ogólna metodologia zyskuje na popularności w różnych aplikacjach ekonomicznych i ekonometrycznych). Nie ma w niniejszym artykule miejsca na szczegółowe opisy różnych algorytmów i metod, warto wspomnieć jednak, że pozwalają one na automatyczne określenie, jakie tematy dominują w korpusie tekstów, a także jakimi

odczuciami się on charakteryzuje. Pojęcie odczuć (ang. *sentiment*) oznacza zazwyczaj ogólny ton, nacechowanie emocjonalne tekstu (najczęściej jest to binarne rozróżnienie: pozytywne–negatywne odczucia). Przeglądu zastosowania metod analizy odczuć w finansach dokonali **Kearney i Liu [2014]**. **Nowzohour i Stracca [2020]** przeanalizowali liczne badania dotyczące znaczenia odczuć dla cyklu koniunkturalnego. Z kolei **Algaba i in. [2020]** zestawili metodologie i aplikacje analiz odczuć w badaniach ekonometrycznych i wskazali, że stanowią one osobną poddziedzinę – sentometrię.

Wiele badań jest poświęconych sprawdzaniu wpływu cech jakiegoś zbioru tekstów z mediów (np. artykułów z gazet ekonomicznych z okresu kilkunastu lat) na wybrane zmienne ekonomiczne – cechy te to zazwyczaj właśnie odczucia związane z danym tekstem czy intensywność pojawiania się w nim różnych tematów. **Frydman, Mangee i Stillwagon [2020]** pokazali, w jaki sposób „dobre” i „złe” newsy o różnych wskaźnikach giełdowych spółek oddziałują na prognozy inwestorów w zależności od tego, czy inwestorzy ci są optymistami, czy pesymistami. **Kalamara i in. [2020]** dowiedli, że charakterystyki korpusów tekstów z gazet mogą być wykorzystywane do makroekonomicznego prognozowania (PKB, inflacji, bezrobocia) w czasie rzeczywistym (ang. *nowcasting*), ponieważ niosą informacje bardziej aktualne niż typowe zbiory danych ekonomicznych. Pogląd ten potwierdziły badania **Bybee i in. [2020]**, którzy udowodnili, że intensywność pojawiania się tematu w prasie może być zapowiedzią przyszłych fluktuacji makroekonomicznych z nim związanych, a to może być użyte do prognozowania makroekonomicznego. **Bertsch, Hull i Zhang [2021]** wykorzystali artykuły ze szwedzkich gazet z lat 1950–2019. Powołując się na ideę Shillera, wskazali, że taki zestaw zbiorczych informacji obrazujący, o czym i z jaką intensywnością pisano w gazetach, pozwala na zidentyfikowanie narracji i zbadanie jej koncentracji wokół konkretnych tematów. Odkryli, że narracje skupiają się na jednym sposobie tłumaczenia zdarzeń gospodarczych w okresach wzrostu oraz rozpraszają się pod względem tematów w okresach recesji. **Larsen, Thorsrud i Zhulanova [2021]** przyjęli, że media grają rolę wyspecjalizowanych pośredników między gospodarującymi jednostkami a światem. Autorom tym udało się potwierdzić, że tematy, o których pisze się w mediach, są dobrym predyktorem zarówno oczekiwań inflacyjnych, jak i samej inflacji (w tym sensie informacje medialne umożliwiają ludziom formowanie trafnych oczekiwań). **Larsen i Thorsrud [2019]** przeanalizowali tematy pojawiające się w *The Wall Street Journal* i zbadali wpływ narracji w mediach na cykl koniunkturalny w USA, Japonii i wybranych państwach europejskich. Uzyskane przez nich wyniki wskazują, że narracje potrafią nieść istotne nowe informacje, ale autorzy nie stwierdzili przyczynowości, tj. tego, że narracje wywołują zmiany w całkowitej produktywności czynników produkcji (ang. *total factor productivity*), które uznają za główny miernik wahań cyklicznych. **Calomiris i Mamaysky [2019]** zbadali m.in. miarę odczuć i dokonali analizy tematycznej korpusu newsów dla 51 państw – poddane takiej kwantyfikacji newsy potrafią z rocznym wyprzedzeniem nieść informacje prognozujące zwroty i zmienność rynku akcji na poziomie krajowym, choć miernik ten różni się poziomem dopasowania dla różnych krajów. Z kolei **Hanna, Turner i Walker [2017]** przeanalizowali korpus tekstów z okresu ponad 100 lat. Pokazali, że miara odczuć jest istotną zmienną objaśniającą wielkość zwrotu z londyńskiego indeksu giełdowego. W badaniu **Nymana i in. [2021]** automatyczna analiza korpusu różnych tekstów umożliwiła m.in. zobrazowanie zmian ogólnych odczuć w kierunku podekscytowania lub lęku. Zdaniem badaczy ich narzędzia pozwalają prognozować i uchwycić moment, w którym pojawia się „konsensus tematyczny narracji” (ang. *narrative topic consensus*), reprezentujący rosnącą jednorodność przekonań w społeczeństwie przed kryzysem. Rosnący konsensus narracji zawierających duże podekscytowanie może być sygnałem ostrzegającym o zbliżającym się zagrożeniu w systemie finansowym czy o materializacji jakiegoś ryzyka systemowego. **Chen i in. [2021]** stworzyli bazę artykułów z kategorii finansów lub bankowości zawierających informacje o COVID-19 i porównali je z artykułami na tematy ogólnogospodarcze z ostatnich dekad. Zidentyfikowali trwałą narrację związaną z ryzykiem (ang. *perennial risk narrative*), która współwystępuje z istotnymi spadkami na rynkach i długoterminowym wzrostem ich zmienności (ang. *volatility*) – taka narracja zaczęła się rozprzestrzeniać wraz z wybuchem pandemii, gdy newsy charakteryzowały się m.in. negatywnymi odczuciami i powiązaniem z kontekstem kryzysu. **Ackert i Mazzotta [2021]** przeanalizowali zbiór transkrypcji telewizyjnych programów informacyjnych z lat 2010–2020 pod względem odczuć

oraz pojawiających się tematów, aby zbadać efekty istnienia amerykańskiej narracji dotyczącej posiadania na własność domu. Zdaniem autorów narracja ta łączy posiadanie domu z osiąganiem szczęścia w życiu i współgra z ideą *american dream*. Odkryli, że nagła zmiana odczuć związanych z newsami dotyczącymi posiadania domu jest istotnym czynnikiem wyjaśniającym zmianę cen nieruchomości, ale zależność odwrotna nie zachodzi. Jest to – według badaczy – bezpośrednie potwierdzenie hipotezy Shillera, że narracje „napędzają zmiany istotnych zdarzeń makroekonomicznych” [Ackert, Mazzotta, 2021: 2]. Mai i Pukthuanthong [2021] przeanalizowali metodą modelowania tematycznego korpus 7 mln artykułów z okresu 150 lat. Główną zidentyfikowaną narracją jest narracja paniki, która była wywoływana wojnami, wahaniami koniunktury, różnymi napięciami, epidemiami. Autorzy dowiedli, że narracja paniki jest dobrym predyktorem zwrotów z rynku akcji oraz jego zmienności. Jedną ze starszych prac w tej wąskiej dziedzinie jest tekst, który Boudoukh i in. [2012] przygotowali, wykorzystując metodę analizy tekstu na podstawie *Dow Jones Newswire* z okresu 2000–2009. Analiza odczuć związanych z newsami wskazuje, że istnieje pozytywny związek między tonem newsów z danego dnia i poziomem zwrotów z rynku tego samego dnia.

Poza tekstami medialnymi źródłem informacji potrzebnych do badania odczuć czy odnajdywania narracji mogą też być np. zapisy debat parlamentarnych [Ash, Gauthier, Widmer 2022]. Semenova i Winkler [2021] użyli bazy skonstruowanej z wpisów na popularnym internetowym forum WallStreetBets do tego, aby określić, jak pojawiająca się ekscytacja (ang. *hype*) – a szerzej odczucia i intensywność dyskusji nad różnymi opcjami inwestycyjnymi – może wpływać na fluktuacje na rynkach. Odkryli, że inwestorzy interesują się dyskusją na temat aktywów nie ze względu na czynniki fundamentalne (ang. *fundamentals*), ale dlatego, że dyskutują o tym inni użytkownicy.

W ramach analizy odczuć i tematów ciekawą poddziedziną stanowią prace poświęcone bankom centralnym. W badaniu Sharpe’a, Sinha i Hollraha [2020] określane są odczucia (badacze stosują też słowo „odcien”/ „ton” – ang. *tonality*) dotyczące komunikatów zawierających makroekonomiczne prognozy FED-u, które okazują się skorelowane z przyszłym stanem gospodarki (z dynamiką PKB, inflacją i bezrobociem), a także z zachowaniem rynku akcji. Z kolei Hansen, McMahon i Tong [2020] przeanalizowali m.in. raporty inflacyjne Banku Anglii pod względem dominujących tematów i pokazali wpływ tych komunikatów na krótko- i długookresowe rynkowe stopy procentowe. Tuckett i in. [2020] dowiedli, że ważnym źródłem informacji potrzebnych bankowi centralnemu są rozmowy (dosłownie) z biznesmenami. W ich trakcie pojawiają się – co współgra z ideą Shillera – najważniejsze informacje o samym rozmówcy oraz jego otoczeniu, ustrukturyzowane przyczynowo i czasowo, wraz z wydzźwiękiem emocjonalnym (np. obawami, nadziejami). Zagregowanie takich danych daje unikalne informacje, nieobecne w typowych danych makroekonomicznych, przydatne do tworzenia polityki pieniężnej i komunikacyjnej. Feldkircher, Hofmarcher i Siklos [2021] zbadali to, jakie tematy europejskie banki centralne najczęściej komunikują opinii publicznej, i stwierdzili, że pod tym względem istnieje między krajami zróżnicowanie.

Warto wspomnieć także o uznaniu czynnika narracji i odczuć w badaniach z dziedziny historii gospodarczej. Autorami takich prac są m.in. Hsu, Yu i Chen [2021] oraz Kabiri i in. [2022].

Co jest badane na poziomie mikro?

Autorzy innego typu prac zagadnienie uwzględniania narracji w ekonomii starają się ująć na poziomie mikro, tworząc teorię ludzkiego myślenia i zachowania opartą na narracjach. Przykładem jest eksperyment Hillenbranda i Verriny [2018], w którym pytanie badawcze dotyczyło tego, czy historie, a raczej proste argumenty uzasadniające prospołeczne lub samolubne działanie będą miały przełożenie na zachowanie uczestników w grze w dyktatora. Wyniki eksperymentu pokazały, że prospołeczne narracje przekładają się na większą hojność uczestników. Narracje promujące egoizm zmniejszają hojność uczestników, którzy sami z siebie są raczej prospołeczni (co zostało zidentyfikowane wcześniej za pomocą kwestionariuszy psychologicznych), zwiększają ją zaś u bazowo bardziej egoistycznych osób. Warto odnotować następujący wniosek: te same narracje mogą działać inaczej (nawet odwrotnie) na różne osoby.

Harrs, Müller i Rockenbach [2021], korzystając z wielopoziomowego eksperymentu, zbadali to, jak narracje uwzględniające różne oceny dotyczące pandemii wpływają na zachowania ekonomiczne. Uczestnikom prezentowali teksty o pandemii zawierające narracje w dwóch typach – optymistycznym i pesymistycznym. Badaczom za pomocą gry ekonomicznej udało się pokazać, że im bardziej pesymistyczna narracja, tym silniejszą awersję do ryzyka i niecierpliwość przejawiała osoba na nią wystawiona i bardziej pesymistyczne były jej oczekiwania co do przyszłości. Grupa, której przedstawiano optymistyczną narrację, nie różniła się od grupy kontrolnej. Z kolei **Borup i in. [2021]**, korzystając z kwestionariuszy z otwartymi pytaniami, sprawdzili, jakie ekonomiczne narracje są obecne wśród amerykańskich obywateli, którzy posiadają akcje, w związku z pandemią COVID-19; innymi słowy: co ludzie opowiadają o pandemii w kontekście gospodarczym. Autorzy, analizując odpowiedzi metodami automatycznymi, zidentyfikowali trzynaście różnych narracji, m.in. o krachu giełdowym czy bezrobociu, a także śledzili ich intensywność (częstotliwość pojawiania się tych tematów w wypowiedziach ankietowanych) i postulowali, że mogą one kształtować zachowania.

Ciekawe badania przeprowadzili **Andre i in. [2021a, 2021b]**. Zgodnie z ideą Shillera, według której narracje ludzie wzajemnie sobie opowiadają (w ten sposób się one rozprzestrzeniają), autorzy ci sprawdzili, co obywatele USA mówią o inflacji [**Andre i in. 2021a**]. Osoby badane wybrano z trzech ogólnych grup: ekspertów, managerów oraz członków gospodarstw domowych. Członkowie tych grup przedstawiają sobie czynniki odpowiadające za inflację za pomocą narracji, które bardzo się różnią. Eksperci opowiadali bardziej o stronie popytowej, np. polityce monetarnej, managerowie i przedstawiciele ogółu gospodarstw domowych zaś mówili bardziej ogólnie, wskazując na pandemię czy złą politykę rządu. Wraz z heterogenicznością narracji wśród poszczególnych grup pojawiają się też różnice w prognozach: managerowie i członkowie gospodarstw domowych przewidują w większym stopniu długotrwały wzrost inflacji. W swoim drugim badaniu **Andre i in. [2021b]** uzupełnili wnioski, m.in. pokazując, że głównym źródłem narracji są media – a zatem to one mają wpływ na kształtowanie się oczekiwań makroekonomicznych. Do pewnego stopnia podobne badanie dotyczące narracji na poziomie mikro przeprowadził **Pitschner [2020]** – analizował dokumenty (ang. *corporate filings*) 1500 publicznych spółek z 25 lat, aby odkryć proces ustalania cen. Z kolei **Houde i Wekhof [2021]** badali, jakie motywacje i bariery towarzyszą poszczególnym gospodarstwom domowym w inwestowaniu w bardziej efektywne energetycznie rozwiązania wprowadzane w zamieszkiwanym lokalu. W tym celu za pomocą automatycznych metod przeanalizowali kwestionariusze z otwartymi pytaniami. Ich główne wnioski dotyczyły m.in. tego, że motywacje finansowe, choć ważne, nie są główną barierą, a członkowie gospodarstw domowych niechętni inwestycjom są przekonani, że ich lokale są wystarczająco energooszczędne. **Paugam, Stolowy i Gendron [2020]** zbadali to, jak fundusze specjalizujące się w krótkich pozycjach (ang. *activist short sellers*) za pomocą publikowanych przez siebie raportów badawczych (ang. *research reports*) tworzą narracje, aby przekonywać innych inwestorów do tego, że wybrane notowane spółki są z różnych powodów przewartościowe. **Garmaise, Lustig i Levi [2020]**, korzystając z często aktualizowanych danych dotyczących wydatków przeanalizowali, jak członkowie gospodarstw domowych reagują na ważne makroekonomiczne newsy dotyczące regionu ich zamieszkania (nawet jeśli nie są to informacje prawdziwe).

Przykładem analizy narracji podobnej do tej, której w swojej książce dokonał Shiller, jest praca **Hasso i in. [2022]**. Autorzy ci opisali tzw. aferę GameStop ze stycznia 2021 r., kiedy to internauci skupieni w ramach jednego z subforów na forum Reddit (czyli indywidualni, amatorscy inwestorzy giełdowi) zmówili się i zaczęli masowo kupować akcje spółki GameStop, przez co doprowadzili do nagłego wzrostu cen jej akcji (co miało również znamiona samospełniającej się przepowiedni). Badacze m.in. opisują podstawowe motywacje uczestników GameStop frenzy, w tym ciekawy wątek narracyjny: opowiadali oni sobie, że „handlują przeciwko giełdzie Wall Street”, która w jakiś niemoralny sposób „ustawiła” notowania, a ich początkowy sukces (wzrost cen) stał się dla nich potwierdzeniem tych przekonań. Głównym tematem tego artykułu była identyfikacja tożsamościowa uczestników tej akcji (ponieważ w zdarzeniu tym uczestniczyła specyficzna grupa osób).

Zdecydowanie najpełniej temat mikropodstaw ekonomii narracji wspiera narracyjna teoria wyrokowania (ang. *conviction narrative theory*, CNT), autorstwa **Johnsona, Bilovicha i Tucketta [2022]**, bazująca częściowo

na wcześniejszej pracy **Tucketta i Nikolic [2017]**. Jest dość rozbudowana, dlatego zaprezentowany tutaj opis będzie zawierał jedynie jej kluczowe idee. Badacze ci postawili sobie za cel stworzenie teorii opisującej proces podejmowania decyzji w warunkach najbardziej zbliżonych do tych, które faktycznie występują w codziennym ludzkim doświadczeniu. Sytuację wyboru w codziennym życiu cechuje – zdaniem autorów – kilka elementów, które wpływają na sposób rozumowania podmiotu (indywidualnego, tj. pojedynczego człowieka, lub zbiorowego, np. rządu). Autorzy wymieniają sześć takich cech. Najważniejsze są radykalna niepewność (nie można w pełni przewidzieć wyników decyzji ani przypisać im prawdopodobieństwa) oraz rozmyta ocena sytuacji (ang. *fuzzy evaluation*; kryteria oceny skutków decyzji są mętne i wielowymiarowe). Poza tym musi też istnieć mechanizm trwania przy obranym wyborze (ang. *commitment*), surowe informacje ze świata muszą najpierw zostać zinterpretowane przez podmiot (ang. *sense-making*), podmiot musi dysponować mechanizmem symulowania przyszłych skutków poprzez wyobraźnię (ang. *imagination*), a wybór jest osadzony w kontekście społecznym (ang. *social embeddedness*). Zdaniem Johnsona i in. taki opis procesu decyzyjnego i sytuacji wyboru jest o wiele bliższy naszemu codziennemu doświadczeniu, ale zauważyli, że z używaniem w ramach ekonomii teorii decyzji łączą się dwa problemy – pośrednictwa i kombinacji. Pierwszy z nich polega na tym, że surowe dane ze świata zewnętrznego muszą jakoś wpływać na przekonania podmiotu i w dalszej kolejności na jego działania – te informacje z zewnątrz nie są dla podmiotu użyteczną w działaniu informacją, dopóki nie zostaną zinterpretowane i wplecione w szerszą (wcześniejszą) wiedzę. Potrzebny jest zatem jakiś pośrednik, czyli coś, co zamieniałoby dane ze świata zewnętrznego w spójną reprezentację, która następnie może być wykorzystana przy decydowaniu o działaniu. W dotychczasowych teoriach funkcję mediatora pełniło prawdopodobieństwo, czyli kwantyfikacja niepewności – podmiot podejmuje decyzję na podstawie tego, jakie prawdopodobieństwo przypisał różnym skutkom w danej sytuacji wyboru. Z kolei problem kombinacji odnosi się do tego, że w sytuacji podjęcia decyzji potrzebny jest proces, który łączyłby przekonania na temat możliwych opcji i wartości podmiotu, aby wywołać działanie – proces ten jest siłą napędową działania (ang. *driver of action*). Innymi słowy, podmiot musi mieć nie tylko reprezentację pokazującą, co i jak można robić, lecz także coś, co będzie popychać go do działania (dlaczego warto to zrobić?). Zazwyczaj w ekonomii przyjmuje się, że takim czynnikiem jest maksymalizacja użyteczności. Zdaniem badaczy opisane wyżej warunki, z którymi mamy do czynienia na co dzień, sprawiają, że dotychczasowe teorie stają się niestosowalne – radykalna niepewność eliminuje możliwość określania prawdopodobieństwa (problem mediacji), a rozmyta ocena sytuacji uniemożliwia uszeregowanie skutków i wybranie najbardziej pożądanego (problem kombinacji). Taki sam zarzut dotyczy teorii decyzji wzbogaconej przez prace z nurtu ekonomii behawioralnej – według przedstawicieli CNT od teorii klasycznych różni je głównie to, jak podmioty przypisują prawdopodobieństwo (nieoptymalnie na skutek różnych stronniczości i efektów), oraz to, że postuluje się w nich więcej źródeł użyteczności (np. altruistyczne preferencje), które powodują, że podmiot myli się co do swojej faktycznej oceny użyteczności (ale wciąż jest w stanie – niekiedy błędnie – ocenić różne opcje pod względem użyteczności).

W ramach CNT postuluje się, aby traktować narrację jako kluczową reprezentację mentalną („ustrukturyzowaną reprezentację wyższego rzędu”), leżącą u podstaw procesów umożliwiających podejmowanie decyzji: podmiot wybiera narrację, która najlepiej wyjaśnia surowe dane napotymane w świecie zewnętrznym. Narracja ta jest następnie wykorzystywana do wyobrażenia sobie scenariuszy przyszłości, które zależą od dokonanych wyborów, a wobec których to wyobrażeń podmiot odczuwa emocje. Reakcje te służą do oceny scenariuszy i motywują faktyczny wybór, czyli zapada ostateczny wyrok¹ dotyczący trwałego podjęcia konkretnego działania. Narracje są więc umysłowym substratem (ang. *mental substrate*) procesu podejmowania decyzji i przenikają proces decyzyjny [**Johnson, Bilovich, Tuckett, 2022**: 35]. Można je zdefiniować jako sumaryczne reprezentacje informacji istotnych pod względem przyczynowym, czasowym, normatywnym czy z powodu analogiczności sytuacji. Narracje stanowią wsparcie czterech powiązanych procesów, które zachodzą przy podejmowaniu decyzji i działaniu w następującej kolejności: eksplanacja, symulacja, ewaluacja afektywna oraz komunikacja.

¹ Dlatego *conviction narrative theory* przetłumaczono jako „narracyjna teoria wyrokowania” – narracje pozwalają formułować takie umysłowe i subiektywne „wyroki” na temat świata, które – gdy zapadną – określają i determinują działanie człowieka.

Narracje odpowiadają za eksplanację – czynią sensownymi dla podmiotu dane ze świata (odpowiedź na problem mediacji), przy czym różne narracje mogą różnie opisywać ten sam fragment świata, w związku z czym rywalizują one w umyśle podmiotu. Ponieważ przy eksplanacji podmiot nie dokonuje ścisłej oceny prawdopodobieństwa różnych scenariuszy, przy wyborze narracji są ważne różne heurystyki czy efekty badane przez psychologię (czyli narracje nie muszą być prawdziwymi, obiektywnymi wyjaśnieniami świata, a wybrana narracja nie musi wcale najtrafniej opisywać świata). Gdy wybrana zostanie jakaś narracja, to możliwa jest symulacja – wybrana narracja jest tutaj podstawą prognozowania i wyobrażania sobie różnych wariantów przyszłości w zależności od tego, jakie opcje działania dostrzeże podmiot. Później następuje ewaluacja afektywna, czyli reakcja emocjonalna na różne wyobrażone warianty przyszłych wydarzeń, która łączy przekonania i wartości ważne dla podmiotu (odpowiedź na problem kombinacji). Kiedy emocje zostają osadzone w narracji, taka wyrokująca narracja może kontrolować włączanie nowych informacji do procesu decyzyjnego przy jednoczesnym zachowaniu zaangażowania w kontynuowanie podjętego działania – przywiązanie emocji do wybranej narracji sprawia, że trudniej się rozmyślić i dzięki temu nie porzucamy łatwo obranego kierunku działania. Te trzy procesy – eksplanacja, symulacja i ewaluacja emocjonalna – stanowią trzon procesu decyzyjnego. Poza nimi jest także komunikacja – możemy werbalizować narracje i dzielić się nimi z innymi ludźmi, w ten sposób mogą one się rozprzestrzeniać. A zatem narracje są jednocześnie czymś wewnętrznym, istnieją w umyśle (jako „ustrukturyzowane reprezentacje wyższego rzędu”), ale zarazem – ponieważ są nam dostępne w introspekcji, możemy je zwerbalizować – mogą być współdzielone z innymi osobami, może na nie wpływać kontekst społeczny. CNT próbuje w sposób kompleksowy wyjaśnić zachowanie człowieka na podstawie narracji.

Johnson i Tuckett [2021] starali się empirycznie dowieść, że teoria narracyjnych oczekiwań (zakładająca, że ludzie wykorzystują narracje do interpretowania surowych informacji ze świata, ponieważ są z natury narratorami – ang. *story-tellers*) lepiej opisuje proces formułowania oczekiwań niż neoklasyczna teoria racjonalnych oczekiwań i teoria nawiązująca do finansów behawioralnych. Przeprowadzone przez nich trzy eksperymenty były oparte na ogólnym schemacie: osoby badane otrzymywały informacje na temat cen akcji fikcyjnych spółek, a następnie niespodziewany komunikat o dobrych lub złych wynikach spółki w minionym lub przyszłym kwartale. Według postawionych hipotez pozytywne i negatywne informacje są rzutowane na przyszłe przewidywania bez ograniczenia czasowego, czyli wiadomość o pozytywnym (negatywnym) niespodziewanym wyniku firmy w przeszłości będzie projektowana na oczekiwania co do lepszych (gorszych) niż rynkowe zwrotów z inwestycji zarówno w krótkim, jak i w długim okresie, a wartościowanie emocjonalne nowej informacji powinno być silniejsze w przypadku wiadomości o przewidywanych przyszłych wynikach firmy. Zdaniem autorów nie byłoby tak przy racjonalnie kształtowanych oczekiwaniach (wówczas zmiana oczekiwań byłaby jednorazowa, skokowa, tak jak zmiana samych cen akcji – nie byłby to trend projektowany na długi okres w przyszłości), z kolei teorie behawioralne ograniczyłyby wpływ niespodzianki do krótkiego okresu. Hipotezy udało się potwierdzić.

Johnson [2019] wskazał też na nowe pojęcie gospodarującego agenta, alternatywne zarówno wobec ekonomii głównego nurtu, jak i wobec ekonomii behawioralnej. Tworzenie sensu/rozumienie jest typową cechą ludzkiego sposobu myślenia, czego nawet ekonomia behawioralna nie zdołała uwzględnić – po części dlatego, że nurt ten korzystał tylko z odkryć psychologicznych, a obecnie w ramach ekonomii można uwzględnić też elementy kognitywistyki. Dla Johnsona agent to osoba, która aktywnie nadaje sens (ang. *sense-maker*) danym ze swojego otoczenia (a nie tylko reaguje na bodźce). Do pewnego stopnia koresponduje to ze wspomnianym przez Shillera antropologicznym pojęciem *homo narrans* – człowieka opowiadającego historie [**Fisher, 1984**]. Tworzenie opowieści ma być główną cechą gatunku ludzkiego (zob. np. **Gottschall [2013]**). **Johnson [2019: 3]** wskazuje również, że jego koncepcja może lepiej niż wcześniejsze uwzględnić Shillerowską ekonomię narracji.

Problem definicyjny

Rzuca się w oczy brak spójności w definiowaniu tego, czym są narracje w opisanych badaniach. Istnieje ryzyko, że koncept narracji będzie albo zbyt ogólny (np. temat, o którym piszą media), albo zbyt specyficzny (np. motyw w tradycji oralnej). Nietrafne zdefiniowanie narracji może prowadzić do wypaczenia metodologii, które z czasem może się utrwalić. Zagrożenie to oddaje przywołany wcześniej zarzut **Akerlofa [2020]** dotyczący ekonomii tradycyjnej – przedkładanie twardych danych nad odkrycia. W przypadku ekonomii narracji może to się objawiać skupieniem na rozwoju nowoczesnych metod ilościowych analizowania korpusów tekstów. Może tak się zdarzyć np. wówczas, gdy narracja będzie obecna tylko w wąskiej grupie ludzi, ale z różnych względów wpływowej lub gdy będzie elementem tła społecznego – przekonań, które wydają się ludziom oczywiste. W obu przypadkach narracja nie pojawia się w prasie, ale będzie wywierać wpływ.

Na problem ten zwrócili uwagę **Roos i Reccius [2021]**. Zauważyli, że dotyczy on również prac Shillera, który użył terminu „narracja” niemal synonimicznie z terminami „opowieść” czy „historia” [**Shiller, 2017, 2019**], a w późniejszym artykule określił narracje jako „opowieści zawierające interpretację zdarzeń gospodarczych, obyczajów lub zawierające załączki teorii o gospodarce” [**Shiller, 2020: 792**]. Roos i Reccius wskazali, że to trywialna i za mało precyzyjna definicja, która jest podatna na dużą uznaniowość. Stwierdzenie, że narracja to temat czy motyw, jest także zbyt szeroką definicją – w takim wypadku trudno byłoby bowiem odróżnić tekst budujący narrację od zwykłego opisu świata. W związku z tym badacze ci [**Roos, Reccius, 2021**] zaproponowali precyzyjniejsze podejście, czerpiące z ekonomii złożoności w wersji Arthura, której ważnym elementem jest tworzenie sensu/rozumienie przez gospodarujących agentów. Ich definicja kolektywnej narracji ekonomicznej (ang. *collective economic narrative*) składa się z czterech elementów. Po pierwsze, narracja jest opowieścią (ang. *story*), przy czym warunkiem koniecznym jest następstwo czasowe zdarzeń w historii, ponieważ stanowi ono załączek fabuły i przyczynowego rozumowania. Po drugie, taka historia musi nadawać sens – powinna być opowiadana z intencją interpretacji jakichś danych, strukturyzować świat, zamieniać przypadkowość w przyczynowość. Wtedy ma zdolność wyjaśniania i uzasadniania np. różnych zdarzeń. Aby narracja mogła motywować do działania, musi się odwoływać do zestawu już posiadanych przez podmiot przekonań o świecie (w szerokim sensie – w tym przekonaniach moralnych). Po trzecie, opowieść musi być obecna w jakiejś społeczności (kolektywność) – dla odróżnienia od indywidualnych narracji, które mają sens tylko dla jednostki. Specyficzne narracje mogą być wręcz cechą odróżniającą różne grupy, mogą tworzyć ich tożsamość. Po czwarte, narracje powstają emergentnie z powtarzających się interakcji społecznych w danej grupie. Roos i Reccius twierdzą, że narracja nie może być tworem jednej osoby – oczywiście, jakaś opowieść może mieć pojedynczego autora, natomiast aby mogła funkcjonować jako narracja, musi być powtarzana i wówczas społeczność kolektywnie wybiera jej kluczowe, atrakcyjne elementy. Po piąte, w opowieści są zawarte sugestie dotyczące działania. Narracje pełnią bowiem w społeczeństwach pewne funkcje, z których istotną jest koordynacja działań ludzi w danej grupie.

Problem z kanałem oddziaływania narracji

Z powyższych rozważań wynika, że w literaturze przedmiotu nie istnieje konsensus ani co do przedmiotu, ani co do metod badania narracji w ekonomii. W badaniach na poziomie makro zazwyczaj nie widać powiązania z mikropodstawami. Teorie takie jak CNT wydają się obiecujące, ale dla badań narracji w kontekście kultury czy makroekonomii stanowią jak na razie co najwyżej odległe odniesienie. Poza tym pojawia się innego rodzaju wątpliwość: Jaki jest postulowany w tego typu ilościowych badaniach kanał oddziaływania wybranego i siłą rzeczy mocno ograniczonego korpusu tekstów na zachowania? Stwierdzenie jakiejś przyczynowości musi w tym przypadku opierać się na szeregu założeń. Przykładowo trzeba przyjąć, że wystarczająco dużo osób zaznajamia się i odczytuje w zbliżony, homogeniczny sposób wybrany korpus tekstów, aby mógł on wywoływać widoczne trendy makroekonomiczne (łatwiej to zaakceptować w przypadku komunikatów banków centralnych, ale trudniej przy badaniu tysięcy tekstów z gazet). Ponadto problematyczne jest to, jak teksty (medialne, publicystyczne itd.) w ogóle funkcjonują w dyskursie. Trzeba mianowicie uznać obiektywność

wielu czynników, takich jak odczucia, wydźwięk czy w ogóle znaczenie tekstu (i znaczenie słów), i ich relatywną niezmiennosc w czasie. Tymczasem nawet identyczny semantycznie tekst może w zupełnie inny sposób budować narrację w zależności np. od momentu, w którym został opublikowany, lub od tego, jakie inne teksty były w danym okresie obecne w świadomości społecznej, czy też od tożsamości odbiorcy, czyli po prostu od szeroko rozumianego kontekstu. Takie aspekty umykają jednak w ilościowej analizie, ponieważ nie da się ich sensownie skwantyfikować, trzeba więc założyć jakiś kanał oddziaływania narracji zidentyfikowanej w dużym korpusie tekstów (a to opiera się głównie na analizie dominujących tematów). Dlatego trudno mówić o tym, aby takie badania faktycznie pokazywały przyczynowe oddziaływanie konkretnych narracji – będących o czymś i osadzonych w określonym dyskursie. Niestety w tym wypadku można mówić o potwierdzeniu diagnozy stawianej przez **Akerlofa [2020]**, zgodnie z którą ekonomia skłania do opierania się na twardych danych, nawet kosztem odkrywczosci analiz.

Problemem, który dotyczy badań przeprowadzanych na poziomie mikro, jest z kolei pewne oderwanie od kontekstu społecznego. Nie jest to problem duży, jeśli celem jest zbadanie konkretnych aspektów tego, jak narracje ogółem mogą wpływać na preferencje (np. tak jak robią to niektórzy z przedstawicieli CNT), czy identyfikacja jakiejś narracji (np. związanej z inflacją). Badania mikroekonomiczne mają zatem jak na razie ogólną teoretyczną podbudowę, składającą się m.in. z elementów innych nauk, ale daleko jej do spójnej teorii. Zarazem brakuje prac ukazujących, jak i dlaczego konkretne współczesne narracje rzutują na procesy gospodarcze. Właśnie to można rozumieć jako zarzut oderwania od kontekstu społecznego – narracje nie istnieją w próżni, lecz stanowią tło życia społecznego, co rzadko jest uwzględniane w badaniach.

Imperializm ekonomii w ekonomii narracji

Jedną z przyczyn występowania problemów związanych ze zdefiniowaniem narracji i z kanałem oddziaływania przyczynowego może być imperializm ekonomii przejawiany przez ekonomistów badających narracje. Jest to dobrze opisany w literaturze metanaukowej obecny wśród ekonomistów trend, który polega na przenoszeniu metod badawczych ekonomii do analizy zagadnień nieekonomicznych, ale bez uwzględniania odkryć już dokonanych przez badaczy z innych dyscyplin czy wypracowanych przez nich metod badawczych (zob. np. **Fine [2000]**). Imperializm przejawia się raczej w tendencji do odkrywania nowych zastosowań dla ekonomicznej metodologii, np. aparatu matematycznego teoretycznie opisującego racjonalnego agenta maksymalizującego użyteczność w różnych, pozaekonomicznych sferach życia i znajdowania ekonomicznie rozumianej równowagi na jakimś rynku, co ekonomiści niekiedy uważają za bardziej naukową i lepszą metodę – jak stwierdził np. **Lazear [2000]** – lub formę unifikacji dyscyplin społecznych [**Brzeziński i in., 2008**]. Choć **Shiller [2017, 2019]** zauważył, że w innych dyscyplinach zainteresowanie badaczy narracjami jest o wiele większe i nastąpiło dużo wcześniej, to w powstałej do tej pory literaturze ekonomicznej, w której porusza się tematykę narracji, dominują metody badawcze charakterystyczne raczej dla ekonomii (rozwinęty aparat matematyczny i modelowanie, a rzadko jakościowa analiza kluczowych dla danej narracji tekstów czy eksperymenty), przy minimalnym co najwyżej zaznaczeniu interdyscyplinarnej perspektywy. Podejście samego Shillera do pewnego stopnia wydaje się unikaniem imperializmu, ponieważ w swojej książce [**Schiller 2019**] wskazał w ramach wybranych dyscyplin społecznych i humanistycznych elementy nawiązujące do tematu narracji, a jego analiza przykładów narracji nie jest typowym podejściem ekonomicznym – pod względem ilościowym oparł ją tylko na częstotliwości występowania danego tematu w tekstach na podstawie Google Ngram. Poza tym Shiller m.in. przedstawia kontekst historyczny, gospodarczy i społeczny dla każdej z narracji, aktorów zaangażowanych w jej tworzenie i rozprzestrzenianie oraz inne bardziej jakościowe aspekty, ale jego podejście wydaje się dość swobodne i arbitralne.

Wielu z przytoczonych w niniejszej pracy badań może dotyczyć zarzut imperializmu ekonomii. Autorzy skupiający się na analizowaniu ogromnych korpusów tekstów metodami czysto ilościowymi rzadko starają się poszerzyć studiowaną tematykę o perspektywę innych dziedzin humanistycznych czy społecznych, ale

również ci, którzy badają kulturę i instytucje przez pryzmat narracji, nie powołują się prawie w ogóle na badania z innych dyscyplin. **Michalopoulos i Xue [2021]** do określenia, jaką treść przekazują historie składające się na dany motyw w tradycji oralnej, wynajęli ludzi w systemie Amazon Mechanical Turk i na skwantyfikowanym zbiorze cech tradycji ustnej różnych społeczności zbudowali szereg modeli (głównie logitowych), nie zagłębiając się w badania z dziedziny np. etnologii, folklorystyki czy kulturoznawstwa, co mogłoby poszerzyć analizę tych motywów. **Asanov, Heinisch i Luong [2020]** zastosowali rozbudowaną metodologię, w której wykorzystali eksperymenty oparte na grach ekonomicznych, ale ich analiza i kwantyfikacja tego samego katalogu motywów Berezkina także stanowiła czysto ilościowe podejście (np. indeks dystansu motywów). **Bénabou, Falk i Tirole [2018]** stworzyli typowy dla ekonomii matematyczny teoretyczny model oddziaływania narracji. Wydaje się, że imperializm ekonomii trudniej zarzucić autorom prac na poziomie mikro, szczególnie nawiązującym do CNT.

Opisane w tej pracy problemy, które towarzyszą rozwijającej się od niedawna ekonomii narracji, nie są obce innym dyscyplinom, które od dawna zajmują się narracjami, dlatego sięgnięcie do ich dorobku wydaje się słuszne. W tym artykule nie ma miejsca na dokonywanie pogłębionego przeglądu tematyki narracji w dyscyplinach społecznych. Warto jednak wymienić np. badania **Thomasa i Znanieckiego [1918–1922]** dotyczące polskich chłopów w USA. Ich autorzy przeanalizowali różne źródła tekstowe, takie jak prywatne listy, artykuły z gazet, broszury i inne dokumenty. **Herman i Chomsky [1988]** w znanej książce *Manufacturing Consent* opisali z kolei rolę mediów masowych w kształtowaniu postaw w społeczeństwie („ekonomia polityczna massmediów”). Badania nad narracjami są także obecne w psychologii i coraz częściej w kognitywistyce (zob. np. **Bruner [1986]**, **László [2008]**, **Boyd [2009]**, **Beach, Bissel i Wise [2016]**, **Jääskeläinen i in. [2020]**, **Armstrong [2020]**). W filozofii temat narracji jest kojarzony szczególnie z **Ricoeurem [1980; 1991]**. Przykładem współczesnego badania nad ekonomiczną narracją, ale prowadzonego od strony narratologicznej jest praca **Newmana i in. [2022]** poświęcona roli narracji we wzroście rynku e-sportu. Autorzy skorzystali z bazy tekstów w celu wyszukania częstotliwości pojawiania się wzmianek o e-sporcie w prasie i pokazali „epidemiczny” wzrost zainteresowania tematem e-sportu, co współwystępowało z rozwojem samego rynku i inwestycji w tej dziedzinie biznesu. W drugim kroku swojej analizy (jakościowym) teksty tworzące tę narrację zdekonstruowali w pięciu kategoriach: bohaterów, miejsca akcji, fabuły, konfliktu i rozwiązania.

A zatem unikanie imperializmu ekonomii mogłoby pomóc w przewyżczeniu opisanych wcześniej wyzwania, przed którymi stoi ekonomia narracji, czyli w pełniejszym uwzględnianiu kontekstu społecznego różnych narracji, wyjściu poza uproszczony obraz narracji jako ogólnej charakterystyki jakiegoś korpusu tekstów, sformułowaniu lepszej, spójniejszej podstawy teoretycznej oddziaływania przyczynowego narracji (z czym wiąże się też dalsze prowadzenie eksperymentalnych badań nad konkretnymi narracjami) itd. Otwarcie się na już istniejące nurty w ramach innych nauk, które mają dłuższą tradycję badania tekstów czy narracji, a w których już na różne sposoby poradzono sobie z wyzwaniami metodologicznymi, pozwoliłoby lepiej badać narracje. Przykładem może być dyscyplina zwana analizą dyskursu (ang. *discourse analysis*) oraz jej poddziedzina – krytyczna analiza dyskursu. Mówiąc w skrócie: jest to rozbudowana, interdyscyplinarna dziedzina badań nad wszelkiego typu tekstami, znakami i językiem, w szczególności rozumianym jako praktyka społeczna, która jest kształtowana i sama kształtuje inne praktyki społeczne. Z kolei przymiotnik „krytyczna” wskazuje, że szczególną uwagę zwraca się na asymetrię władzy, wykluczenie, ideologię czy strukturalne nierówności przejawiające się w dyskursie, będące pochodną tych relacji w społeczeństwie (zob. np. **Fairclough [1992, 1995]**, **Czyżewski i in. [2017]**, **Weiss, Wodak [2003]**, **Dijk [1993, 1997]**). Kluczowe dla ekonomii narracji jest to, że w analizie dyskursu funkcjonuje rozbudowana metodologia badania (jakościowego) różnorodnych tekstów, w tym ich kontekstu społecznego.

Idee zaczerpnięte z analizy dyskursu wskazują na braki w ekonomii narracji. Przykładem jest intertekstualność – tekst niekoniecznie jest zamkniętą całością mającą znaczenie określone tylko przez jego treść, ale ponieważ pojawia się on w istniejącym już dyskursie, to zawsze w jakimś stopniu odnosi się do innych obecnych w dyskursie tekstów (zob. np. **Fairclough [1992: 101–136; 1995: 2–15]**). Innymi słowy, znaczenie artykułu

w gazecie zależy po części od tego, jakie inne teksty są obecne w społeczeństwie, a także od samej tożsamości czytelnika. Poza tym na znaczenie tekstu wpływ ma nie tylko to, co jest w nim zawarte, lecz także to, co zostało pominięte [Schiffrin, Tannen, Hamilton, 2001: 36–37; Fairclough, 1992: 182; Fairclough, 1995: 210–212]. Nie chodzi o proste uznanie, że wszystko, czego nie ma w tekście, zostało pominięte, lecz znów o uwzględnienie szerszego kontekstu dyskursu, w jakim tekst funkcjonuje. Trzecia kwestia to powracanie narracji – zwraca na nią uwagę również Shiller [2019: 107–114]. Pewne narracje mogą się pojawiać co jakiś czas z tylko powierzchownie zmienioną treścią. Raz zapoznawszy się z taką narracją, człowiek w przyszłości może być bardziej podatny na oddziaływanie narracji o podobnej strukturze.

Ekonomiści nie muszą przyjmować roli specjalistów od analizy dyskursu i porzucać matematycznego, ilościowego modelowania na rzecz badań jakościowych, ponieważ one też mogą stanowić ważny wkład w istniejące interdyscyplinarne badania nad narracjami. Ale dla zwiększenia naukowej wartości ekonomii narracji konieczne wydaje się uzupełnienie dotychczas stosowanych metod o te, które przedstawiono wyżej. To ułatwiłoby stawianie hipotez w eksperymentalnych badaniach nad wpływem konkretnej narracji, a same badania pozwoliłyby na precyzyjniejsze ustalenie kanału przyczynowego oddziaływania narracji – na razie ekonomicznych badań eksperymentalnych i teorii na poziomie mikro jest mało.

Podsumowanie

W niniejszej pracy zaprezentowano najważniejsze badania dotyczące ekonomii narracji – rozpropagowanej przez Shillera pod koniec ubiegłej dekady idei, której centralna teza mówi o tym, że rozpowszechnione w społeczeństwie historie wpływają na zachowania ekonomiczne.

Odpowiedź na pierwsze z postawionych na wstępie pytań (Czy narracje są istotnymi dla ekonomii czynnikami?) jest twierdząca. Zaprezentowano szeroki zbiór badań pokazujących wpływ narracji na zachowania ekonomiczne i pokazano trzy ogólne kierunki, w których podąża ekonomiczna analiza wpływu narracji: badania kultury i instytucji, badanie makroekonomicznych fluktuacji z użyciem automatycznych narzędzi analizy korpusów tekstów (w szczególności analizy odczuć) oraz badania na mikropoziomie dotyczące kształtowania preferencji (rozwiniecie ekonomii behawioralnej i tworzenie nowej teorii decyzji).

Odpowiedź na drugie z pytań (Czy obecny kształt badań nad narracjami w ekonomii pozwala sądzić, że potencjał narracji jako ważnego czynnika zostanie zagospodarowany?) nie jest jednoznaczna. Choć znaczną część badań odwołujących się do idei Shillera łączy założenie, że narracje wpływają na preferencje, to zarazem cechuje je niespójność w rozumieniu tego, czym są narracje, dlaczego i w jaki konkretnie sposób oddziałują (problem kanału przyczynowego) i jak je badać. Większy nacisk niż na badanie konkretnych narracji poprzez kompleksową analizę łączącą ilościowe i jakościowe metody oraz metody eksperymentalne kładzie się na rozwój metod automatycznego analizowania dużych korpusów tekstów. Prace te są przez to narażone na pewną banalność wniosków i pokazują jedynie zależność pomiędzy tym, o czym oraz jak pisze prasa, i sytuacją makroekonomiczną, a narracje są przyjmowane jako dane, bez zagłębiania się w szczegóły czy np. w to, jak i dlaczego powstają takie, a nie inne narracje. Wynika to m.in. z faktu, że teksty (jako źródło narracji) są dość szczególnym obiektem badawczym, a wskazanie ich kwantyfikowalnych, obiektywnych cech (np. znaczenia, przekazu) jest bardzo trudne (jeśli nie niemożliwe) i niekoniecznie bardzo informatywne. Uwidacznia się tutaj zagrożenie, o którym pisał Akerlof [2020]: przedkładanie badań prowadzonych na kwantyfikowalnych twardych danych nad odkrywczosć badań opartych na miękkich danych. Może się pojawić także zarzut imperializmu ekonomii.

Wydaje się, że użyteczność i informatywność nawet tych badań, które niezbyt niuansują pojęcie narracji – chociażby w kontekście lepszego prognozowania makroekonomicznego, nowcastingu itd. – w połączeniu z rozwojem mikropodstaw (takich jak *conviction narrative theory*) pozwoli na rozwój ekonomii narracji, która z czasem może się stać osobnym nurtem. Na razie przesłanki tego można sformułować raczej na podstawie pojedynczych badań (z rozwiniętą metodologią) nad instytucjami i kulturą lub włączających czynnik narracji do eksperymentów na mikropoziomie. Takich badań będzie zapewne coraz więcej, ponieważ ekonomia

narracji Shillera cieszy się wśród ekonomistów zainteresowaniem. Większe skupianie się na jego ogólnej idei badania oddziaływania konkretnych narracji, a także poszerzenie analiz o perspektywę i metodologię pochodzące z innych dyscyplin, które cechuje bogatszy dorobek w tej dziedzinie (co jest już widoczne w badaniach na poziomie mikro), będzie konieczne do tego, aby ta dotychczas niespójna dziedzina badań zmieniła się w nowy nurt w ramach ekonomii, a to może nastąpić już w niedalekiej przyszłości.

Bibliografia

- Ackert L. F., Mazzotta S. [2021], Homeownership for All: An American Narrative, *Journal of Risk and Financial Management*, 14 (6): 240, <https://doi.org/10.3390/jrfm14060240>.
- Akerlof G. A. [2020], Sins of Omission and the Practice of Economics, *Journal of Economic Literature*, 58 (2): 405–418.
- Akerlof G. A., Kranton R. E. [2010], *Identity Economics*, Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- Akerlof G. A., Snower D. J. [2016], Bread and bullets, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 126: 58–71.
- Algaba A., Ardia D., Bluteau K., Borms S., Boudt K. [2020], Econometrics Meets Sentiment: An Overview of Methodology and Applications, *Journal of Economic Surveys*, 34 (3): 512–547.
- Andre P., Haaland I., Roth C., Wohlfart J. [2021a], Inflation Narratives, *CRC TR 224 Discussion Paper Series*, crctr224_2021_325, University of Bonn and University of Mannheim, Germany.
- Andre P., Haaland I., Roth C., Wohlfart J. [2021b], Narratives about the Macroeconomy, *ECONtribute Discussion Papers Series*, 127, University of Bonn and University of Cologne, Germany.
- Antoci A., Ferilli G., Russu P., Sacco P. L. [2020], Rational populists: the social consequences of shared narratives, *Journal of Evolutionary Economics*, 30 (2): 479–506.
- Apolte T., Müller J. [2022], The persistence of political myths and ideologies, *European Journal of Political Economy*, 71: 102076.
- Armstrong P. B. [2020], *Stories and the Brain. The Neuroscience of Narrative*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Asanov I., Heinisch D. P., Luong N. [2020], Folktale Narratives and Economic Behavior, *MAGKS Joint Discussion Paper Series in Economics*, 09-2020, Philipps-University Marburg, School of Business and Economics, Marburg.
- Ash E., Gauthier G., Widmer P. [2022], *Text Semantics Capture Political and Economic Narratives*, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2108.01720> (dostęp: 21.05.2022).
- Beach L. R., Bissell B. L., Wise J. A. [2016], *A New Theory of Mind: The Theory of Narrative Thought*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- Berezkin Y. [2015], Folklore and Mythology Catalogue: Its Lay-out and Potential for Research, *The Retrospective Methods Network Newsletter*, 10: 58–70.
- Bénabou R., Falk A., Tirole J. [2018], Narratives, Imperatives, and Moral Reasoning, *NBER Working Papers*, 24798, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Bertsch C., Hull I., Zhang X. [2021], Narrative fragmentation and the business cycle, *Economics Letters*, 201: 109783.
- Borup D., Hansen J. W., Liengard B., Schütte E. C. M. [2020], *Quantifying Investor Narratives and Their Role during COVID-19*, <https://ssrn.com/abstract=3752116> (dostęp: 21.05.2022).
- Boudoukh J., Feldman R., Kogan S., Richardson M. [2012], Which News Moves Stock Prices? A Textual Analysis, *NBER Working Papers*, 18725, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Boyd B. [2009], *On The Origin of Stories. Evolution, Cognition and Fiction*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge–London.
- Bruner J. S. [1986], *Actual minds, possible worlds*, Harvard University Press, Cambridge.
- Brzeziński M., Gorynia M., Hockuba Z. [2008], Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w. Między imperializmem a kooperacją, *Ekonomista*, 2: 201–232.
- Buchholz H. [2021], Shiller oder Schiller? Literarische Narrative ökonomischer Ungleichheit, *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 32: 75–94.
- Bybee L., Kelly B. T., Manela A., Xiu D. [2020], The Structure of Economic News, *NBER Working Papers*, 26648, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Calomiris C. W., Mamaysky H. [2019], How news and its context drive risk and returns around the world, *Journal of Financial Economics*, 133 (2): 299–336.
- Chen Y., Bredin D., Potì V., Matkovskyy R. [2021], COVID risk narratives: a computational linguistic approach to the econometric identification of narrative risk during a pandemic, *Digital Finance*, 4: 17–61.

- Collier P., Tuckett D. [2021], Narratives as a coordinating device for reversing regional disequilibrium, *Oxford Review of Economic Policy*, 37 (1): 97–112.
- Czyżewski M., Otrocki M., Piekot T., Stachowiak J. [2017], *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa.
- Dijk T. A. van [1993], Principles of critical discourse analysis, *Discourse & Society*, 4 (2): 249–283.
- Dijk T. A. van (ed.) [1997], *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, Sage, London.
- Fairclough N. [1992], *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge.
- Fairclough N. [1995], *Critical discourse analysis: the critical study of language*, Longman, London–New York.
- Feldkircher M., Hofmarcher P., Siklos P. [2021], What do central banks talk about? A European perspective on central bank communication, *Focus on European Economic Integration*, Q2/21: 61–81.
- Fine B. [2000], Economics Imperialism and Intellectual Progress: The Present as History of Economic Thought?, *History of Economics Review*, 32: 10–36.
- Fisher W. R. [1984], Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Argument, *Communication Monographs*, 51 (1): 1–22.
- Frydman R., Manglee N., Stillwagon J. [2020], How Market Sentiment Drives Forecasts of Stock Returns, *Journal of Behavioral Finance*, 22 (4): 351–367.
- Garmaise M., Levi Y., Lustig H. [2020], Spending Less After (Seemingly) Bad News, *NBER Working Papers*, 27010, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Gottfried H., Hayashi-Kato N. [1998], Gendering Work: Deconstructing the Narrative of the Japanese Economic Miracle, *Work, Employment and Society*, 12 (1): 25–46.
- Gottschall J. [2013], *The Storytelling Animal. How Stories Make Us Human*, Mariner Books, Boston–New York.
- Hanna A. J., Turner J. D., Walker C. B. [2017], News Media and Investor Sentiment over the Long Run, *QUCEH Working Paper Series*, 2017-06, Queen's University Belfast, Queen's University Centre for Economic History.
- Hansen S., McMahon M., Tong M. [2020], The long-run information effect of central bank communication, *Working Paper Series*, 2363, European Central Bank.
- Harrs S., Müller L. M., Rockenbach B. [2021], How Optimistic and Pessimistic Narratives about COVID-19 Impact Economic Behavior, *ECONtribute Discussion Papers Series*, 091, University of Bonn and University of Cologne, Germany.
- Hasso T., Müller D., Pelster M., Warkulat S. [2022], Who participated in the GameStop frenzy? Evidence from brokerage accounts, *Finance Research Letters*, 45: 102140.
- Herman E. S., Chomsky N. [1988], *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon Books, New York.
- Hillenbrand A., Verrina E. [2018], The differential effect of narratives, *Discussion Papers of the Max Planck Institute for Research on Collective Goods*, 2018/16, Max Planck Institute for Research on Collective Goods, Bonn.
- Hoff K., Stiglitz J. E. [2016], Striving for balance in economics: Towards a theory of the social determination of behavior, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 126: 25–57.
- Houde S., Wekhof T. [2021], The Narrative of the Energy Efficiency Gap, *CER-ETH Economics working paper series*, 21/359, CER-ETH – Center of Economic Research (CER-ETH) at ETH Zurich.
- Hsu C., Yu T., Chen S. [2021], Narrative economics using textual analysis of newspaper data: new insights into the U. S. Silver Purchase Act and Chinese price level in 1928–1936, *Journal of Computational Social Science*, 4: 761–785.
- Jääskeläinen I. P., Klucharev V., Panidi K., Shestakova A. N. [2020], Neural Processing of Narratives: From Individual Processing to Viral Propagation, *Frontiers in Human Neuroscience*, 14: 253.
- Johnson S. G. B. [2019], Toward a cognitive science of markets: economic agents as sense-makers, *Economics*, 13 (1): 20190049, <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2019-49>.
- Johnson S. G. B., Bilovich A., Tuckett D. [2022], Conviction Narrative Theory: A Theory of Choice Under Radical Uncertainty, *Behavioral and Brain Sciences*, 1–47.
- Johnson S. G. B., Tuckett D. [2021], Narrative expectations in financial forecasting, *Journal of Behavioral Decision Making*, 35 (1), e2245.
- Juille T., Jullien D. [2017], Narrativity and identity in the representation of the economic agent, *Journal of Economic Methodology*, 24 (3): 274–296.
- Kabiri A., James H., Landon-Lane J., Tuckett D., Nyman R. [2022], The role of sentiment in the US economy: 1920 to 1934, *The Economic History Review*, 1–28.
- Kalamara E., Turrell A., Redl C., Kapetanios G., Kapadia S. [2020], Making text count: economic forecasting using newspaper text, *Bank of England Working Papers*, 865, Bank of England.

- Kearney C., Liu S. [2014], Textual sentiment in finance: A survey of methods and models, *International Review of Financial Analysis*, 33: 171–185.
- Kets W., Sandroni A. [2020], A Theory of Strategic Uncertainty and Cultural Diversity, *The Review of Economic Studies*, 88 (1): 287–333.
- Larsen V.H., Thorsrud L.A. [2019], Business Cycle Narratives, *CESifo Working Paper Series*, 7468, CESifo.
- Larsen V.H., Thorsrud L.A., Zhulanova J. [2021], News-driven inflation expectations and information rigidities, *Journal of Monetary Economics*, 117: 507–520.
- László J. [2008], *The Science of Stories An Introduction to Narrative Psychology*, Routledge, London.
- Lazear E.P. [2000], Economic Imperialism, *The Quarterly Journal of Economics*, 115 (1): 99–146.
- Lomas K., Cliff D. [2021], Exploring Narrative Economics: An Agent-based-modeling Platform that Integrates Automated Traders with Opinion Dynamics, *Proceedings of the 13th International Conference on Agents and Artificial Intelligence (ICAART 2021)*, 1: 137–148.
- Mai D., Pukthuanthong K. [2021], Economic Narratives and Market Outcomes: A Semi-Supervised Topic Modeling Approach, <https://ssrn.com/abstract=3990324> (dostęp: 21.05.2022).
- McCloskey D.N. [1985], *The Rhetoric of Economics*, University of Wisconsin Press, Madison.
- McCloskey D.N. [1990a], *If You Are so Smart. The Narrative of Economic Expertise*, University of Chicago Press, Chicago.
- McCloskey D.N. [1990b], Storytelling in economics, w: Nash C. (ed.), *Narrative in Culture. The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy and Literature*: 5–22, Routledge, London.
- Michalopoulos S., Xue M.M. [2021], Folklore, *The Quarterly Journal of Economics*, 136 (4): 1993–2046.
- Newman J.I., Xue H., Watanabe N.M., Yan G., McLeod C.M. [2022], Gaming Gone Viral: An Analysis of the Emerging Esports Narrative Economy, *Communication & Sport*, 10 (2): 1–30.
- Nowzohour L., Stracca L. [2020], More than a Feeling: Confidence, Uncertainty, and Macroeconomic Fluctuations, *Journal of Economic Surveys*, 34 (4): 691–726.
- Nyman R., Kapadia S., Tuckett D. [2021], News and narratives in financial systems: Exploiting big data for systemic risk assessment, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 127: 104119.
- Paugam L., Stolowy H., Gendron Y. [2020], Deploying Narrative Economics to Understand Financial Market Dynamics: An Analysis of Activist Short Sellers' Rhetoric, *Contemporary Accounting Research*, 38 (3): 1809–1848.
- Pitschner S. [2020], How do firms set prices? Narrative evidence from corporate filings, *European Economic Review*, 124: 103406.
- Ricoeur P. [1980], Narrative Time, *Critical Inquiry*, 7 (1): 169–190.
- Ricoeur P. [1991], Narrative Identity, *Philosophy Today*, 35 (1): 73–81.
- Roos M., Reccius M. [2021], Narratives in economics, *Ruhr Economic Papers*, 922.
- Sacco P.L. [2020], 'There are more things in heaven and earth...' A 'narrative turn' in economics?, *Journal of Cultural Economics*, 44 (1): 173–183.
- Schiffrin D., Tannen D., Hamilton H.E. (eds.) [2001], *The Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishers, Malden–Oxford.
- Semenova V., Winkler J. [2021], Reddit's self-organised bull runs: Social contagion and asset prices, *INET Oxford Working Papers*, 2021-04, Institute for New Economic Thinking at the Oxford Martin School, University of Oxford.
- Sharpe S.A., Sinha N.R., Hollrah C.A. [2020], The Power of Narratives in Economic Forecasts, *Finance and Economics Discussion Series*, 2020-001 r1, Board of Governors of the Federal Reserve System, Washington, <https://doi.org/10.17016/FEDS.2020.001.r1>.
- Shiller R.J. [2017], Narrative Economics, *American Economic Review*, 107 (4): 967–1004.
- Shiller R.J. [2019], *Narrative Economics. How Stories Go Viral & Drive Major Economic Events*, Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- Shiller R.J. [2020], Popular economic narratives advancing the longest U.S. expansion 2009–2019, *Journal of Policy Modeling*, 42: 791–798.
- Thomas W.I., Znaniecki F. [1918–1922], *The Polish Peasant in Europe and America*, 1–5, R.G. Badger, Boston.
- Tuckett D., Holmes D., Pearson A., Chaplin G. [2020], Monetary policy and the management of uncertainty: a narrative approach, *Bank of England working papers*, 870, Bank of England.
- Tuckett D., Nikolic M. [2017], The role of conviction and narrative in decision-making under radical uncertainty, *Theory & Psychology*, 27 (4): 501–523.
- Weiss G., Wodak R. (eds.) [2003], *Critical Discourse Analysis Theory and Interdisciplinarity*, Palgrave Macmillan, New York.
- Whalen C.J. [2022], Storytelling and institutional change: The power and pitfalls of economic narratives, w: Whalen C.J. (ed.), *Institutional Economics. Perspectives and Methods in Pursuit of a Better World*: 247–270, Routledge, London–New York.